

TƏYYAR SALAMOĞLU
ADPU-nun professoru

Ümummilli Liderin Nəriman Nərimanovu müdafiə sisteminin görünən və görünməyən tərəfləri

N.Nərimanovun 100 illik yubileyi ilə əlaqədar geniş siyasi və təşkilatçılıq fəaliyyəti bu işdə həlledici rol oynadı. Heydər Əliyevin N.Nərimanovun 100 illiyinə həsr olunmuş təntənəli iclasdakı, Bakıda və Ulyanovskda heykəllərinin açılışındakı çıxışları N.Nərimanovun tarixi xidmətlərini qiymətləndirmək baxımında xüsusi qeyd olunmalıdır. Bu sənədlərin cəm şəklində nəşr olunması Nərimanovun əzəmətinə dəyərli töhfə idi (91)" (H.Həsənov. N.Nərimanovun milli dövlətçilik baxışları və fəaliyyəti. Bakı. Elm, 2005. s.9).

70-ci illərdə Heydər Əliyev Nərimanovu rejimdən gələn və gələ biləcək təhlükələrdən qoruyurdu. Çünki bütün rejim boyu Nərimanov bu rejimin sırasında olan, ancaq bu rejimin adamına çevilməyən, millətçi mövqeyi ilə rejimə müqavimət göstərən, bir növ siyasi cəhətdən etibarsız və arzuolunmaz dövlət xadimi statusunda qəbul olunurdu. "Nərimanovun özünəməxsus baxışları və fəaliyyəti sağlığında olduğu kimi, ölümündən sonra da xüsusi vurğu ilə "millətçilik", "milli təmayülçülük", "nərimanovçuluq" adlandırılaraq burjuva-millətçiliyi kimi qiymətləndirilərək pislənmişdir. Bunu əsas tutaraq, 20-ci illərin ortalarından 50-ci illərin ortalarınaq kommunist ideoloqları onun adının unudurulmasına xüsusi say göstərmişlər" (H.Həsənov. Göstərilən əsəri. s.8). Görünür ki, bu söylər eyni kəskinliklə olmasa da sonrakı illərdə də davam etdirilmişdir. Heydər Əliyevin 70-ci illərdə başlayan Nərimanov uğrunda mübarizəsi bu unudurulma siyasətinə qarşı çevrilmiş, millət xadiminin adının milli tarixdə və yaddaşdan silinməsinə imkan verməmək məqsədi daşıyırdı. Heydər Əliyevin Nərimanov "birmənalı" yanaşması ictimai-elmi sferada ona münasibəti bir qədər yumşaltsa da, nəticə etibarilə onun irsinin öyrənilməsinə bu və ya digər dərəcədə yol açsa da, 80-ci illərin ortalarından başlayaraq Nərimanov tam tərs mövqedən tənqid olunmağa və hətta inkar olunmağa başladı. Tarixşünaslığımız bu məsələyə aydınlıq gətirmişdir: "80-ci illərin sonu - 90-cı illərin əvvəllərində yaranmış şəraitdə sovet sisteminin zəifləməsi ilə N.Nərimanovla bağlı aparılan araşdırmalar genişləndi və tarixin keçirdi dövrünə xas olan fikir ayrılıqları ortalaşdı. Yazı müəlliflərinin bir qismi, əsasən də N.Nərimanovun sovet dövründə nəşri qadağan olunmuş irsi ilə yaxşı tanış olanlar onun bu zamana qədər nəşr olunmayan əsərlərini üzə çıxarıb, milli təmayülçü baxışlarına yeni dəyərlərə əsaslanan obyektiv qiymət verirdilər...Başqa bir qismi isə tarixi hadisə və prosesləri mövcud olduqları mühtidən ayraraq, hissiyyatın tarixi gerçəkliyi üstələdiyi qəzet məqalələrində tarixi həqiqətlərin inkarını ön plana çəki subyektiv mövqə tuturdular. Onlar N.Nərimanovun əsaslı olaraq kommunist ideologiyasına münasibətdə və Rusiya ilə əlaqələrdə ən azı sadəlvəhlikdə, milli maraqlara qarşı laqeydlikdə günahlandırıldılar" (H.Həsənov. Göstərilən əsəri. s.11).

Müstəqillik dövrü Azərbaycan

tarixşünaslığının konkret mənbələrini göstərərək verdiyi bu elmi arayış müstəqil Azərbaycanın Prezidenti olduğu elə ilk ildə Heydər Əliyevin Nərimanovla bağlı öz mövqeyini daha açıq şəkildə və hətta bir qədər də sort formada ortaya qoymasının tarixi səbəblərinə aydınlıq gətirir. Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasında ziyalılarla görüşdə onu dinləyənlərə üzünü tutaraq Azərbaycan xalqının bu böyük tarixi şəxsiyyətinə bir daha öz baxışlarını ortaya qoyurdu: "Ancaq son zamanlar Nəriman Nərimanovdan başlayaraq Azərbaycanda bütün siyasi xadimlərin Azərbaycan düşməni olmaları barədə deyilən fikirlərə heç cür razılaşmaq olmaz. Bunu deyən adamların Nəriman Nərimanovun müstəqil Azərbaycan qalxmaları üçün bəlkə də on illərlə siyasi fəaliyyət göstərmələri lazımdır. Nəriman Nərimanov öz dövrünün, yaşadığı mühtidən çərçivəsində böyümüş görkəmli simadır, böyük siyasi xadimdir. Amma onu da bilin ki, Nəriman Nərimanov müstəqil demokratik dövlətin xadimlərinin hamısını qoruyub saxlayan adamlardan olmuşdur. Məmmədov Rəsulzadəni də o qoruyub saxlamışdır. Məşhur general Mehmandarovu və Şıxlinski habs etmək istəyirdilər. O zaman Nərimanov Leninə məktub yazaraq bildirmişdir ki, əvvəllər çar ordusunda, sonra isə müstəqil dövlətin ordusunda xidmət etmiş bu adamlar dəyərli şəxsiyyətlərdir və onlardan istifadə etmək lazımdır. Bütün bunlarla mən öz fikrimi açıq demək istəyirəm: tarixi təhrif etmək olmaz. Tarixi təhrif edənlər xalqa xəyanət edir, onu çaşıdırırlar. Buna son qoymaq lazımdır. Gələcəkdə buna yol vermək olmaz" (Heydər Əliyev və mədəniyyət. I cild. s.193).

Ümummilli Liderin bu qətiyyəti və əsaslandırılmış mövqeyi Nərimanov aktiv hücumların qarşısını, demək olar ki, bizim günlərə qədər aldı. Ancaq bizim cəmiyyətimizdə Nərimanov münasibətindəki qabarma və çökilmələri xatırladı. Əlbəttə, dənizdə baş verən bu hal töbi haldır və sualtı proseslərin çərçivəsindən qaynaqlanır. Doğrudur, Nərimanov yanaşmadakı "qabarma və çökilmə"nin də siyasi proseslərlə bağlılığı var. Bütün hallarda Nərimanovun sovet rejiminin dövlət xadimi olması bu rejimdən ağır zərbələr alan xalqın ona münasibətini mürəkkəbləşdirir, bəzi hallarda isə onu inkar etməyə, ona qarşı ittihamlar irəli sürməyə qədər irəli gedir. Günümüzdə də Nərimanov qarşı "qabarma" prosesləri aktivləşməkdədir. Nərimanov həqiqətinin mahiyyətinə vərə bilən ziyalılarımız məsələdən dolay narahatçılıq hissi keçirirlər: "Müstəqillikdən sonra cəmiyyətdə gizli gedən bu diskurs (Nərimanov məsələsi-T.S.) ilk dəfədir ki, açıq müstəviyə çıxarılır, mübahisə ətrafında cəbhələr formalaşır, tezis qarşısına antitezis çıxarılır, tərəflər bir-birini ittiham etmək dərəcəsinə çatır, çox zaman da nəticəsiz bitir..." (Əhmədov B. Doktor-N. Zamanın və yaddaşın faciəsi. Ədəbiyyat qəzeti. 15 aprel 2023-cü il).

"Nəticəsiz bitir" qənaətinə, fikrimizcə, nəticənin Nərimanovun xeyrinə bitməsi kimi başa düşmək, haqqın, həqiqətin qələbəsi kimi qəbul etmək lazımdır.

Düşünürük ki, bütün "qabarma və çökilmələr" böyük millət xadiminin xeyrinə bitib və bitəcəkdir. Bu günlərdə də telekanalların və dövrü mətbuatın gündəmindən düşməyən "Nərimanov məsələsi" - "Nəriman Nərimanovun Azərbaycan tarixində yeri" məsələsi, heç şübhəsiz ki, bu böyük tarixi şəxsiyyətin və nəticə etibarilə illi millətini xeyrinə bitəcəkdir. "Son"un müəyyənlişməsində iki mühüm amilin həlledici rol oynayacağını düşünürük. Birincisi, Ümummilli Liderin Nərimanov müdafiə mövqeyi, o özü cisman aramızda olmasa da, qüvvədədir. Onun Nərimanovun Azərbaycan xalqının tərəqqisində oynadığı müstəsna rola dair fikirləri, argument və dəlilləri indi illi milli ictimai sferada, yaddaşda qalır və funksionallığını saxlayır.

İkincisi, Heydər Əliyevin 70-ci illərdə Nərimanovla bağlı "səpdi toxular" bu illərdən keçən müddət ərzində öz səmərəli nəticəsini vermişdir. 1972-ci ildə Heydər Əliyevin uzunmüddətli mübarizədən sonra Sov.İKP MK-nın müqavimətini qıraraq, onun üçün "Sovet İttifaqının 14 müttəfiq respublikasında, habelə İttifaq rəhbərliyindən nümayəndələrin iştirakı ilə möhtəşəm tədbiri" (M.Hüseynova. Ümummilli liderimizin birmənalı olaraq qəbul etdiyi Nərimanov. Azərbaycan müəllimi. 14 aprel 2023-cü il) keçirilməsinə nail olmasa, burada dərin məzmunlu məruzə ilə çıxışı, daha sonra Nərimanovun Bakıda və Ulyanovsk şəhərində heykəllərinin qoyulmasında oynadığı həlledici rol, bu heykəllərin açılış mərasimindəki parlaq nitqini Nərimanov ətrafındakı buzların əriməsinə səbəb oldu, onun mənavi haqqını bərpə etdi. Ancaq düşünürük ki, Heydər Əliyevin bu zəhmətləri təkcə böyük millət xadiminin siyasi bəraət qazandırdı, eyni zamanda, gələcəkdə onunla bağlı baş verəcək bütün "qabarma və çökilmələr"ə haqqın öz yerini tapacağına ən böyük vəsələ oldu. Məsələ təkcə onda deyildi ki, "bu, 45 ilə yaxın müddətdə beynəlmillətçiliyi sözdə öz fəaliyyətinin başlıca prinsipi olan eden, lakin əməldə tamamilə fərqli mövqə tutan bolşevizmin "millətçilik" damğası ilə tarixin bir küncündə saxladığı, bütün şüurlu həyatı boyu öz xalqının mənafeyinə uyğun olan ədalətli ictimai formasiya uğrunda mübarizəyə qoşulmuşu bütün səmimiyyəti ilə inanan Nəriman Nərimanovun təmiz adının qaytarılması istiqamətində İttifaq rəhbərliyi ilə aparıldığı mübarizədə Heydər Əliyevin qazandıqı möhtəşəm qələbələrəndən biri idi" (M.Hüseynova. Göstərilən məqaləsi.), məsələ həm də onda idi ki, Heydər Əliyevin bu dönməz mövqeyi Nərimanovun fəaliyyətinə siyasi bəraət qazandırdı. Bu siyasi bəraət isə Azərbaycan elmi düşüncəsi üçün siyasi-hüquqi qapı açdı, onun haqqındakı tarixi həqiqətlərin ortalaşdırılmasına səbəb oldu. Azərbaycan tarixşünaslığı (və həm də ədəbiyyatşünaslığı) hərəkətə keçdi. Düşünürük ki, Azərbaycan tarixşünaslığının Nərimanovşünaslıq qolu elə tarixi

Heydər Əliyevin ictimai-siyasi və ədəbi-mədəni fikir tariximizə yanaşma sistemi çoxtərəflidir. Bu tərəflərdən biri də ədəbi-tarixi şəxsiyyətlərin keçdiyi yola tarixilik prinsipi ilə yanaşaraq onları yersiz və mənasız hücumlardan qorumaqdır. Ona görə də deyə bilirik ki, o, yaşı min illərlə ölçülən tariximizin qoruyucusu, hamisi funksiyasını da gerçəkləşdirir. Olduqca fərahverici bir haldır ki, müstəqillik dövründə elə hakimiyyətə gəldiyi ilk ildə - 1993-cü ildə Elmlər Akademiyasında ziyalılarla uzun illərin fasiləsindən sonrakı ilk görüşündə o, uca səslə elan etmişdi: "Tariximizdə olan şəxsiyyətlərin hamısı bizim üçün qiymətlidir. Onların heç birinə toxunmaq olmaz" (Heydər Əliyev və mədəniyyət. Üç cild. I cild. Bakı. Nurlar NPM., 2008. s.93). Heydər Əliyev nə üçün bu görüşü lazım bildi, nə üçün tariximizə münasibətdə öz mövqeyini bu qədər açıq, birmənalı, bir qədər də sərt və yüksək tonla elan edirdi? Ona görə ki, o, qarşıdan gələn təhlükəni görürdü. Sovet rejimindən qopub müstəqilliyin kövrək zamanlarını yaşayan, sovet rejimindən repressiyadan ağır zərbələrini alan ziyalıların bolşevizm bəlasından qurtarıb neobolşevizm yuvarlanmasından ehtiyat edirdi. O, müstəqilliyimizin ərəfəsində və ilk vaxtlarında Azərbaycan ziyalılığının "bolşevizmə olan nifrətləri"nin (H.Həsənov) onları obyektivlikdən sapdırmaq təhlükəsini görürdü. Xüsusən N.Nərimanov münasibətdə bu təhlükənin qorxulu bir hal aldığı müəhəbi edir, bütün imkanlarını səfərbər edərək, eyni zamanda, maarifçi təbliğat yönümünü də prosesə daxil edərək ziyalı təbəqəsini sağlam mövqeyə istiqamətləndirməyə çalışırdı.

Məsələ burasındadır ki, tarix boyu Nərimanov sağdan və soldan döyülmüşdür. Sovet dövründə o, daha çox millətçilikdə ittiham edilmiş, müstəqillik ərəfəsi və dövründə isə bolşevizm yolu ilə getməkdə ittiham olunmuşdur. Həqiqət budur ki, siyasi arenada, həm sovet rejiminin güclü və qorxulu zamanlarında, həm də müstəqillik dövrünün ərəfəsi və ilk illərində - suların qarışıq axdığı, durulmağa imkan tapmadığı zamanda da Nərimanovun Azərbaycan xalqı qarşısında xidmətlərini obyektivlərinə dərk edib, onu müdafiə etməyi üzünə götürən Heydər Əliyev oldu. Heydər Əliyevin həm 70-ci illərdə - sovet dövründə, həm də 90-cı illərdə - müstəqilliyimizin ilk illərində Nərimanov uğrunda cəbhə açması tarixin sənədləri ilə birmənalı şəkildə təsdiq olunur. H.Həsənov yazır: "70-ci illərdə 100 illik yubileyi ilə əlaqədar N.Nərimanovun haqqında ilk dəfə olaraq geniş rəsmi dövlət və partiya sənədləri qəbul olundu. Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi vəzifəsində çalışan Heydər Əliyevin

